

امر به معروف و نهی از منکر و نقش آن در جلوگیری از خطاها و لغزش های فرزندان

زیبا شاه حسین زاده^۱

چکیده

فریضه امر به معروف و نهی از منکر، یکی از تأثیرگذارترین دستورات دینی است که اجرای صحیح و فراگیر آن می تواند بسیاری از معضلات جامعه را حل کند. این اصل بنیادین، حالتی از نظارت اجتماعی و فردی را پدید می آورد که در آن هر فردی مراقب رفتار خویش است تا مبادا مورد امر به معروف یا نهی از منکر دیگران قرار گیرد. یافته های پژوهش نشان می دهد که در منظومه تعالیم اسلامی، «امر به معروف و نهی از منکر» به عنوان یکی از مهم ترین راهکارهای تربیتی برای والدین مطرح گردیده است. این فریضه که متضمن دعوت به نیکی ها و ممانعت از انحرافات و کج روی هاست، رهیافتی برجسته و تأثیرگذار در هدایت فرزندان به سوی مسیر سعادت و ثواب به شمار می آید. با این حال، اثربخشی این روش منوط به شرطی اساسی است: آمر و ناهی باید خود به زیور اخلاق الهی آراسته بوده و به آنچه امر یا نهی می کند، عامل و ملتزم باشد. زیرا اقتدار کلام و نفوذ عمل در کودکان، بیش از هر چیز از خلوص نیت و همسویی گفتار و کردار مربی سرچشمه می گیرد و الگوی عملی، قدرتمندترین ابزار تربیتی است. این پژوهش کیفی با روش توصیفی - تحلیلی انجام یافته و جمع آوری داده ها در آن به صورت کتابخانه ای بوده است.

کلیدواژگان: امر به معروف، نهی از منکر، انحراف، فرزند.

^۱-حوزه علمیه فاطمیه (س) مشکین شهر- اردبیل

مقدمه

بخش قابل توجهی از چالش‌ها و مشکلات در ساختار خانواده و نظام زندگی، ریشه در عدم بصیرت و تمیز میان ارزش‌های اخلاقی و رذایل، یعنی نیکی و بدی یا گناه و ثواب دارد. از آنجا که نهاد خانواده به مثابه نخستین بستر شکل‌گیری شخصیت و منش فردی عمل می‌کند و والدین به عنوان اولین مربیان، نقش محوری در آشنا ساختن فرزندان خویش با صفات نیکو و یاری رساندن به آنان در مسیر اجتناب از گناهان ایفا می‌نمایند، اهمیت این شناخت دوجندان می‌گردد. قرآن کریم، به عنوان منشور هدایت الهی، در مواضع متعدد و با رویکردی تشویقی و ترغیبی برای تقویت انگیزه انسان‌ها در انجام اعمال صالح و پرهیز از محرمات، به تبیین پاداش‌های معنوی و مادی کارهای نیک و همچنین جزای گناهان پرداخته است. این شیوه، نه تنها یک ابزار تربیتی قدرتمند است، بلکه با فراهم آوردن چارچوبی عقلانی برای درک نتایج و پیامدهای اعمال، به توسعه بینش شناختی فرد در قبال مسئولیت‌های اخلاقی و دینی یاری می‌رساند و زمینه را برای انتخاب آگاهانه مسیر حق و دوری از باطل فراهم می‌آورد. شایسته است که والدین نیز با الهام از آموزه‌های این کتاب گرانسنگ الهی، برای اعمال نیک فرزندان خویش پاداشی متناسب و سنجیده در نظر گیرند. این رویکرد، نه تنها به تقویت رفتارهای مطلوب کمک می‌کند، بلکه الگویی از نظام پاداش و جزا را که در تعالیم دینی ریشه دارد، در ذهن کودک شکل می‌دهد. با این حال، ضروری است که در اهدای پاداش، جانب اعتدال رعایت شود و از افراط پرهیز گردد؛ چراکه افراط در تشویق‌های مادی ممکن است به شرطی شدن فرزند منجر شود، به گونه‌ای که کودک تنها به انگیزه دریافت جایزه اعمال نیک را انجام دهد و با قطع مشوق‌های بیرونی، حتی انجام فرایض و واجبات نیز ممکن است مورد بی‌اعتنایی قرار گیرد. بنابراین، هدف اصلی در تربیت باید درونی‌سازی ارزش‌ها و پرورش انگیزه‌های فطری باشد، نه صرفاً ایجاد وابستگی به پاداش‌های بیرونی. با عنایت به جایگاه محوری نهاد خانواده و ضرورت اهتمام ویژه به کودکان و نوجوانان که قلب‌هایشان آمادگی بیشتری برای پذیرش حق، راستی و فضایل اخلاقی دارد، لازم است بخش عمده‌ای از مساعی مربوط به تبلیغ، ترویج و احیای فریضه امر به معروف و نهی از منکر به این قشر مهم اجتماعی اختصاص یابد. تحقق تبلیغ و احیای این فریضه برای کودکان و نوجوانان از طریق بهره‌گیری از ابزارهای نوشتاری و رسانه‌ای، همچون داستان، شعر، نثرهای ادبی، بازی‌ها و سرگرمی‌های هدفمند امکان‌پذیر است و با ایجاد جذابیت‌های کودک‌پسند به درونی‌سازی ارزش‌ها کمک می‌کند. علاوه بر این، به‌کارگیری انواع تشویق‌ها و ترغیب‌های

مثبت و اعطای هدایا و پاداش‌های معتدل به کودکانی که رفتارهای نیکو انجام می‌دهند، موجب تقویت رفتار مطلوب و پیوند میان ارزش‌های دینی و تجربه‌های زیسته آنان می‌شود. آموزش مفاهیم خوبی و بدی، معروف و منکر، در سیستم تربیت خانواده جایگاهی والا دارد و والدین باید از سر محبت و مسئولیت‌پذیری با شیوه‌های غیرمستقیم، تدریجی و مبتنی بر محبت، زمینه رشد فطری و اخلاقی فرزندان را فراهم آورند تا کودک بدون احساس اجبار یا ترس، براساس الگودیدن و تجربه، نیکی‌ها را بشناسد و از بدی‌ها دوری جوید. چنین رویکردی اساس تربیت سالم و پایدار دینی را در وجود کودک نهادینه می‌سازد و تجارب میدانی نیز نشان می‌دهد که بسیاری از ناکامی‌ها در امر به معروف و نهی از منکر در خانواده، ناشی از غفلت از این اصول لطیف تربیتی است و از این رو توجه به پژوهش‌های علمی در زمینه نقش تشویق و پاداش در تربیت دینی کودکان، ضرورتی انکارناپذیر است تا با ارائه راهکارهای مبتنی بر قرآن و شناخت آسیب‌ها، زمینه تحقق تربیتی مؤثرتر و پایدارتر در خانواده‌ها فراهم گردد.

بررسی پیشینه پژوهش در این زمینه نشان می‌دهد که مطالعات متعددی پیرامون مفهوم تشویق و پاداش در تربیت اسلامی انجام شده است؛ با این حال، بخش عمده‌ای از این تحقیقات بر مدارس و محیط‌های آموزشی متمرکز بوده‌اند و نقش خانواده را کمتر مورد مذاقه قرار داده‌اند. پژوهش‌هایی همچون اثر «تشویق و تنبیه در تربیت اسلامی» نوشته حسین مظاهری (۱۳۸۵) عمدتاً به بعد روان‌شناختی تأثیر تشویق بر رفتار کودک پرداخته و از تحلیل قرآنی مفهوم پاداش الهی غفلت نموده‌اند. همچنین در تحقیق «نقش محبت در تربیت دینی کودک» توسط علی‌اکبر شعاعی (۱۳۹۰)، محور اصلی بر تربیت عاطفی استوار است، اما به نسبت میان محبت و پاداش در نظام اعتقادی اشاره محدودی شده است. پژوهش‌های دیگری نیز، همچون «تربیت اخلاقی از منظر قرآن» نوشته ابراهیم امینی (۱۳۸۹)، به طرح کلی آموزه‌های قرآنی در تربیت پرداخته اما به صورت جزئی نقش پاداش و امر به معروف در شکل‌گیری رفتار کودک را توضیح نداده است. بنابراین، جای خالی مطالعه‌ای جامع که تعامل میان آموزه‌های قرآنی، روش‌های تشویقی، نقش والدین و فریضه امر به معروف و نهی از منکر را در تربیت اخلاقی کودک بررسی کند، به وضوح احساس می‌شود. این پژوهش درصدد است این خلأ علمی را با رویکردی تلفیقی از تحلیل قرآنی و تربیتی پر کند و الگوی کاربردی سازگار با نیازهای امروز خانواده ایرانی را ارائه دهد.

۱-۱- مفهوم لغوی و اصطلاحی امر

أمر دو معنی دارد: ۱- «کار و چیز»، که جمع آن «امور» است، مثل کلمه امر در این آیات شریفه: «بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ». هستی بخش آسمان ها و زمین اوست! و هنگامی که فرمان وجود چیزی را صادر کند، تنها می گوید: «موجود باش!» و آن، فوری موجود می شود و مثل: «... وَ شَاوِرُهُمْ فِي الْأَمْرِ...». و در کارها، با آنان مشورت کن و اگر بخواهیم آیه ای برای جمع این کلمه نیز از قرآن به عنوان مثال بیاوریم، می توانیم به آیه ۲۱۰ از سوره بقره اشاره کنیم: «إِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ» و همه کارها به سوی خدا باز می گردد.^۲

۲- «دستور و فرمان»، یعنی ضدّ نهی که جمع این کلمه با معنای دوّم، متفاوت از جمع آن با معنای اوّل است، در این جا جمع امر «اوامر» است. به عنوان مثال خداوند متعال فرموده است: «قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ». بگو: پروردگارم امر به عدالت کرده است و یا در جای دیگر می فرماید: «... إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ أَمَرَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ...». حکم تنها از آن خداست، فرمان داده که غیر از او را نپرستید.^۳

ناگفته نماند: أمر به معنای اوّل اسم مصدر، و به معنای دوّم مصدر و اسم مصدر است، و به طور خلاصه می توان گفت: «أمر» یا قولی است و یا فعلی، قولی به معنی دستور و فعلی به معنی کار و چیز است. اما امری که در موضوع «امر به معروف» مورد بررسی قرار می گیرد، معنای دوّم «امر»، یعنی دستور و فرمان است. به کسی که امر می کند «آمر» و به کسی که مخاطب اوست «مأمور» می گویند و آن کاری که بدان امر می شود «مأمور به» گفته می شود.^۴

در کاوش های لغوی و مراجعه به منابع معتبر زبان فارسی، همچون لغت نامه دهخدا، واژه «امر» به معنای «فرمان دادن»، «دستور» و «حکم» تعریف شده است. این ریشه یابی لغوی، درکی عمیق تر از بار معنایی فریضه «امر به معروف و نهی از منکر» به دست می دهد و نشان می دهد که این فریضه نه تنها یک توصیه اخلاقی، بلکه یک حکم الهی و دستوری قاطع برای اصلاح و هدایت جامعه است که باید با جدیت و حکمت پیگیری شود.^۵

۲ - شهیدی، سید جعفر. ۱۳۹۳. امر به معروف و نهی از منکر، ص ۵۹.

۳ - خاتمی، سید احمد. ۱۳۹۷. مره به معروف و نهی از منکر، ص ۸۱.

۴ - عمید، حسن. ۱۴۰۰. فرهنگ عمید، ص ۲۰۵.

۵ - دهخدا، علی اکبر. ۱۴۰۰. لغت نامه دهخدا، ص ۱۰۲.

در اصطلاح، «امر» به معنای «دستور دادن» است که معمولاً از سوی شخصی صاحب مقام و برتری صادر می‌شود. «امر کردن» عبارت است از تعیین و معین نمودن خواسته یا فرمانی به منظور وادار ساختن مخاطب به انجام آن عمل یا رعایت آن دستور. این مفهوم بیانگر اقتدار و وجوب اطاعت در اجرای فرامین است که پیامد آن نظم و اصلاح فردی و اجتماعی خواهد بود. از این رو، فریضه امر به معروف و نهی از منکر، مبتنی بر حکمی است که از مقام والای شرع و دین صادر شده و اجرای آن، تضمین‌کننده سلامت اخلاقی و تربیتی جامعه محسوب می‌گردد.^۶

۱-۲- معنای لغوی و اصطلاحی معروف

مَعْرُوف (به فتح میم و سکون عین) از واژگان قرآن کریم به معنای شناخته شده و مقابل منکر است. کلمه معروف از ماده «عرف» به معنای شناخته شده و منکر به معنای نادانسته و ناشناخته است.^۷

بر اساس تعریف لغوی در لغت‌نامه دهخدا، واژه «معروف» به معانی متعددی از جمله «مشهور و شناخته‌شده»، «نامور»، «نامی»، «بلندآوازه»، «روشناس» و «سرشناس» آمده است. این طیف معانی نشان از بار ارزشی مثبت و ریشه‌دار بودن مفهوم معروف در زبان و فرهنگ فارسی دارد که دلالت بر چیزی دارد که به وضوح پذیرفته و مورد تأیید جامعه است. همچنین، در همین مرجع «معروف» در تقابل با «منکر» قرار گرفته که به معنای «خلاف» و «ناشناخته» است. این تعریف دوگانگی میان خوب و بد، شناخته‌شده و ناشناخته، یا مثبت و منفی را به روشنی نشان می‌دهد و بستر اصلی فهم فریضه امر به معروف و نهی از منکر را فراهم می‌سازد. در اصطلاح معروف به چیزی گفته می‌شود که حسنش از نظر شارع و یا عقل محرز و شناخته شده است. چنانکه راغب می‌گوید: «الْمَعْرُوفُ اسْمٌ لِّكُلِّ فَعْلٍ يُعْرَفُ بِالْعَقْلِ أَوْ الشَّرْعِ حُسْنُهُ وَالْمُنْكَرُ مَا يَنْكَرُ بِهِمَا» معروف در اصطلاح اسم است برای هرکاری که حسنش به وسیله عقل و یا شرع شناخته شده و منکر چیزی است که به وسیله آنها مورد انکار قرار گرفته و ناشناخته مانده است.^۸

برخی مفسرین معروف را شناخته شده از نظر عقل یا شرع یا عرف صالح و در مقابل منکر را یعنی چیزی که در مقابل عقل و شرع ناشناخته و مجهول و مبهم باشد می‌دانند.^۹

۶ - اکبری زادگان، نوروز. ۱۳۸۹. پیکار با منکر در سیره ابرار، ص ۶۳.

۷ - راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۰۴). مفردات فی غریب القرآن، ص ۸۱۵.

۸ - پیشین، ص ۱۳۲.

۹ - طبرسی، فضل بن حسن. (۱۴۰۸). مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ترجمه مترجمان، ص ۳۰۵.

والدین، چه مثبت و چه منفی، در شکل‌گیری شخصیت فرزندان و به تبع آن، در سلامت یا فساد جامعه آینده اثرگذار است.^{۴۸}

به بیان دیگر، آنچه پدر و مادر در نهان می‌گویند و انجام می‌دهند، دیر یا زود در رفتار آشکار فرزندشان جلوه‌گر می‌شود. اگر زن و شوهری در فضای خانه به غیبت مشغول باشند، نسبت به دیگران بدگمان شوند، تهمت بزنند یا شایعه‌پراکنی کنند، بی‌آنکه خود بخواهند، فرزندانشان را با همان خُلق و خوی ناپسند تربیت خواهند کرد. تفاوت در این است که والدین غالباً می‌کوشند این رفتارها و صفات ناشایست را از دید دیگران پنهان سازند، اما فرزندان همان ویژگی‌های پنهانی را بی‌پرده و آشکار در کردار و گفتار خود نشان می‌دهند.^{۴۹} آموختن نیکی‌ها و پرهیز از بدی‌ها، یا به تعبیر دیگر آگاه‌ساختن کودکان نسبت به معروف‌ها و منکرها، برای خانواده‌ها ارزشی بس بزرگ دارد. هر پدر و مادری می‌کوشد آنچه را درست و پسندیده می‌داند به فرزند خود بیاموزد و او را از زشتی‌ها و ناپسندی‌ها آگاه کند. با این همه، بسیاری از خانواده‌ها از ناکامی در این مسیر اظهار نگرانی می‌کنند. آنان می‌گویند: با وجود آن‌که فرزندانمان مفاهیم خیر و شر را به خوبی درک می‌کنند، این شناخت در رفتارشان نمود ندارد؛ و همین سرخوردگی، به مرور، آنان را به بی‌خیالی و رها کردن روند تربیت سوق می‌دهد. پس از مدتی، این والدین فرزندان خود را «تربیت‌ناپذیر» یا حتی «گریزان از تربیت» می‌دانند. اما آیا واقعاً کودکان چنین‌اند؟ بر اساس آنچه در روایات پیامبر اکرم (ص) آمده، انسان بر فطرتی پاک و سالم آفریده شده است. بنابراین، هیچ‌کس ذاتاً تربیت‌ناپذیر یا تربیت‌گریز نیست؛ بلکه مشکل آن‌جاست که والدین و جامعه از ظرفیت‌های بالقوه‌ی تربیت‌پذیری در کودکان بهره‌ی درست نمی‌برند. شاید تعبیر دقیق‌تر این باشد که اغلب نمی‌دانند چگونه از این ظرفیت به شکلی صحیح و مؤثر استفاده کنند.^{۵۰}

دایره دانسته‌ها و اطلاعات کودکان بسیار محدود است و در کنار آن، دامنه واژگان آنان حتی محدودتر می‌باشد؛ از همین رو، برای انتقال مفاهیم باید زبان و بیان متناسب با سطح فهمشان انتخاب شود. گاه مشاهده می‌کنیم کودک واژه‌ها را به‌خوبی تقلید می‌کند و تصور می‌کنیم پیام ما را به‌طور کامل دریافت کرده است، حال آن‌که او تنها کلمات را تکرار کرده و معنای واقعی را درک نکرده است. به عنوان نمونه، مادری متدین برای رساندن اهمیت نظافت به فرزندش، حدیثی را آموزش می‌دهد و می‌گوید: «بگو: النظافة من الإيمان». پس از چند مرتبه تمرین، کودک به‌خوبی این جمله را تلفظ می‌کند؛ اما آیا واقعاً مفهوم ارزش نظافت را فهمیده است؟ پاسخ منفی است، زیرا او فقط همچون یک ضبط صوت، کلمات را تکرار کرده است. برای آن‌که کودک از طریق

^{۴۸} - حسینی، سیدحسن آقا. ۱۴۰۲. وظایف خانواده در روش تربیتی امر به معروف و نهی از منکر و روش‌های اجرایی آن، دوفصلنامه یافته‌های

مدیریت آموزشی، دوره: ۳، شماره: ۵، ص ۱۵۳.

^{۴۹} - مرتضوی شاهرودی، ۱۳۸۹، امر به معروف و نهی از منکر، در خانواده، نشریه پیوند، شماره ۵۳، ص ۱۵۸.

^{۵۰} - شهیدی، سید جعفر. ۱۳۹۳. امر به معروف و نهی از منکر، ص ۱۰۵.

این روایت، معنای ارزش نظافت را بفهمد، نخست باید واژه «نظافت» را در دایره لغات خود بشناسد، سپس مفهوم «ایمان» و جایگاه آن را درک کند، و علاوه بر آن، رابطه جزء و کل میان ایمان و نظافت را دریابد تا بتوان نتیجه گرفت که «نظافت بخشی از ایمان است». بدیهی است که کودک دو یا سه ساله هنوز به چنین سطحی از دانش و تحلیل نرسیده است. در مقابل، اگر همین مفهوم به شکل شعر یا ترانه‌ای کودکانه آموزش داده شود، کودک نه تنها کلمات را حفظ می‌کند بلکه معنای آن را نیز بهتر می‌فهمد؛ زیرا زبان مورد استفاده با سطح فهم و تجربه‌اش تناسب دارد^{۵۱}.

نتیجه‌گیری

در آموزه‌های اسلامی، یکی از ارزش‌های برجسته که مورد توجه ویژه قرار گرفته، مسأله امر به معروف و نهی از منکر است. در میان نهادهای اجتماعی، خانواده محور اصلی تحقق این فریضه به شمار می‌رود. هرچه پیوند و همدلی میان اعضای خانواده بیشتر باشد، زمینه برای نهادینه‌سازی مصادیق معروف و تربیت سالم فرزندان فراهم‌تر خواهد بود. امر به معروف و نهی از منکر، هنگامی که در رفتار عملی والدین جلوه‌گر شود، تأثیری مستقیم و اساسی بر فرآیند تربیت فرزندان دارد. از آن‌جا که تربیت کودکان پایه‌گذار جامعه آینده است، نحوه عملکرد والدین در زندگی روزمره، نقش تعیین‌کننده‌ای در شکل‌گیری شخصیت آنان ایفا می‌کند. پابندی والدین به ظواهر و احکام شرع، حتی بدون گفتار مستقیم، ناخودآگاه فرزندان را به رعایت همین اصول سوق می‌دهد. به این ترتیب، امر به معروف و نهی از منکر والدین اساس تربیت کودک را تشکیل می‌دهد و در حقیقت، حقی الهی است که خداوند به مؤمنان بخشیده تا نسبت به رفتار و عملکرد یکدیگر مسئولیت و نظارت داشته باشند. اهمیت این فریضه تا آن اندازه است که علمای دین، به سبب ارتباط قلبی و روحی انسان با آن، گاه آن را در شمار اصول دین و به علت ماهیت عملی و وجوب شرعی‌اش، در زمره فروع دین ذکر کرده‌اند.

فهرست منابع

قرآن کریم*

نهج البلاغه

کتاب فارسی

- ۱- اکبری، محمود. (۱۳۹۰). امر به معروف و روش صالحان، انتشارات زلال کوثر، چاپ اول، قم.
- ۲- احمدی، احمد. ۱۳۸۷. اصول و روش های تربیت در اسلام، چاپ ششم، اصفهان، دانشگاه اصفهان.
- ۳- اکبری زادگان، نوروز. (۱۳۸۹). پیکار با منکر در سیره ابرار، ستاد احیاء امر به معروف و نهی از منکر، چاپ دوم، تهران.
- ۴- خاتمی، سید احمد. (۱۳۹۷). امر به معروف و نهی از منکر، انتشارات پایگاه مقاومت بسیج شهید مصطفی خمینی بانک ملی ایران، چاپ اول، تهران.
- ۵- دهخدا، علی اکبر. (۱۴۰۰). لغت نامه دهخدا، انتشارات گنج، تهران.
- ۶- شهیدی، سید جعفر. (۱۳۹۳). امر به معروف و نهی از منکر، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ اول، قم.
- ۷- عمید، حسن. (۱۴۰۰). فرهنگ عمید، انتشارات گنج، تهران.
- ۸- قرائتی، محسن. ۱۳۹۱. امر به معروف و نهی از منکر، چاپ بیست و چهارم، تهران، مرکز فرهنگی درس هایی از قرآن.
- ۹- مصطفوی، حسن. (۱۳۸۰). تفسیر روشن، مرکز نشر تهران، جلد سوم، چاپ اول.
- ۱۰- مطهری، مرتضی. (۱۳۹۱). حماسه حسینی، انتشارات صدرا، جلد سوم، چاپ سی و دوم، تهران.
- ۱۱- مطهری، مرتضی. (۱۴۰۲). تعلیم و تربیت در اسلام، چاپ بیست و سوم، انتشارات صدرا.
- ۱۲- معین، محمد. (۱۴۰۲). فرهنگ فارسی معین، انتشارات سمت، تهران.
- ۱۳- مقدس نیان، سید محمد. سروش، محمد. (۱۳۸۷). امر به معروف و نهی از منکر، زمزم هدایت، قم.

کتاب عربی

- ۱۴- خویی، ابوالقاسم. (۱۴۱۰). تکمله منهاج الصالحین، چاپ ۲۸، انتشارات مدینه العلم، قم.
- ۱۵- راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۰۴). مفردات فی غریب القرآن، دفتر نشر الکتاب، جلد سوم، چاپ اول، قم.
- ۱۶- طباطبایی، محمد حسین. ۱۳۹۹. المیزان فی تفسیر القرآن، ترجمه موسوی همدانی، جلد ۱۹.

- ۱۷- طبرسی، فضل بن حسن. (۱۴۰۸). مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ترجمه مترجمان، انتشارات فراهانی، تهران.
- ۱۸- کلینی، محمد بن یعقوب. ۱۴۱۱. الکافی، ج ۵، ص ۶۲، ح ۳، تهران، علمیه اسلامیة.
- ۱۹- مجلسی، محمد باقر. (۱۴۰۳). بحارالانوار الجامعه لدرر اخبار الائمه الاطهار، دارالاحیاء التراث العربی، بیروت.
- ۲۰- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۹۳). اخلاق در قرآن، مدرسه الامام علی بن ابیطالب (ع)، قم.
- ۲۱- موسوی خمینی، روح الله. (۱۳۸۹). صحیفه نور، چاپ اول، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- ۲۲- موسوی خمینی، روح الله. (۱۴۰۰). تحریرالوسیله، چاپ ۲۶، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- ۲۳- نجفی، محمد حسن. (۱۴۰۰). جواهر الکلام، دارالکتب الاسلامیه، تهران.

مقالات و پایان نامه ها

- ۲۴- حسینی خامنه ای، سیدعلی. ۱۳۹۷. فتاوی آیت الله العظمی خامنه ای (مدظله) در مورد کیفیت امر به معروف و نهی از منکر.
- ۲۵- حسینی، سیدحسن آقا. ۱۴۰۲. وظایف خانواده در روش تربیتی امر به معروف و نهی از منکر و روش های اجرایی آن، دوفصلنامه یافته های مدیریت آموزشی، دوره: ۳، شماره: ۵.
- ۲۶- علوی، حمیدرضا و حاج غلامرضایی، مهناز. ۱۳۹۱. روش شناسی آموزش ارزش های اخلاقی و دینی، دوفصلنامه اسلام و پژوهش های تربیتی، سال چهارم، شماره دوم، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
- ۲۷- کجباف، محمد باقر. (۱۳۸۸). شیوه های نوین امر به معروف و نهی از منکر از دیدگاه روان شناسی و اسلام، اولین کنفرانس بین المللی شهروند مسئول، تهران.
- ۲۸- مرتضوی شاهوردی، ۱۳۸۹، امر به معروف و نهی از منکر، در خانواده، نشریه پیوند، شماره ۵۳،
- ۲۹- مقدس نیان، سیدمحمد. سروش محمد. (۱۳۸۷). امر به معروف و نهی از منکر، زمزم هدایت، قم.